

УДК 94

І. А. МЕДВЕДЄВ

ІДЕЯ УНІВЕРСИТЕТУ В УКРАЇНІ: НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОУПРАВЛІНСЬКИХ ВПЛИВІВ

Висвітлено проблему ідеї університету в Україні. Зроблено спробу аналізу відносин держави та університету в сучасному суспільстві. Розглянуто напрями державноуправлінських впливів з метою позитивних змін.

In article touches the problem to ideas of the university in Ukraine. The Author proposes the attempt of the analysis of the problem of the relations state and society in modern world. State-management influence are Considered for positive changes to high education.

Проблему розвитку ідеї університету в Україні з позиції державноуправлінських впливів можна розглядати в таких напрямках:

- підсилення університетських автономій і свобод;
- розвиток академічної та фінансової свободи в умовах глобальної та національної фінансової кризи (сприяння пошуку альтернативних джерел прибутків, незалежних від державних дотацій);
- державне сприяння ідеї університету як основному інструменту впровадження державної освітньої реформи;
- активізація бібліотечної та видавничої справи в університетах;
- організація взаємозв'язку та взаємозалежності досліджень і викладання як принципу державної освітньої політики в галузі професійної освіти.

У практиці державного управління всіх країн з розвиненою економікою університети розглядаються, як своєрідні “маяки” розвитку. Разом з тим отримання прибутку від університетів не вважається коректним, тобто для цих інституцій розробляється державна політика сприяння, яка, перш за все, базується на вкладенні грошей в їхній розвиток. Цей розвиток повинен вилитися у вироблення якісного кадрового продукту, який, у свою чергу, сприятиме примноженню капіталу в різних галузях економіки. Тобто під національними університетами як сукупністю інтелектуальних корпоративних структур стоїть завдання – *забезпечити майбутній всебічний розвиток держави*. Суспільство, що не розуміє цього, приречене на руйнацію власної позитивної перспективи для наступних поколінь. Саме тому провідні країни світу намагаються розвивати національні університети через прямі (субсидії безпосередньо навчальним закладам) або непрямі інвестиції (наприклад, пільгові кредити для студентів). Разом з тим інвестувати тільки кошти в університети замало. Інвестиції у вигляді інформаційних, кадрових, бібліографічних, організаційних ресурсів можна в цьому разі вважати коректними та виправданими.

В умовах складної демографічної ситуації в Україні, коли депопуляція стає специфічною особливістю майже кожного адміністративного регіону, потреба в освітніх послугах університетів не тільки не стає меншою, але й зростає. Крім того,

що вища університетська освіта стала вимогою сучасного українського ринку праці, в умовах інформаційного суспільства, з його стрімкими змінами в технологіях, господарських структурах, методах роботи, стилі життя, сучасна людина потребує постійного переналадження власних компетенцій на національний та світовий ринки праці. Отже, держава змушена піклуватися про організацію освіти “протягом життя” громадян (education on length of whole lifes). На державному рівні потребує оновлення та інноваційного розвитку система підвищення кваліфікації працівників майже всіх галузей, і освіти зокрема. Ця функція освіти з кожним роком набуватиме нової актуальності та складності, тож упоратися з її якісною організацією зможуть лише ті університети, які створюватимуть відповідні умови для вільної творчої праці як своїх співробітників (викладачів), так і споживачів освітніх послуг (студентів).

Разом із тим загальне зубожіння населення, відсутність будь-якої перспективи на ринку праці в сучасних умовах призводять не тільки до відмови від освітньої послуги, а й до того, що студенти замість відвідування занять починають займатися асоціальною діяльністю. Саме ці суперечності заважають реалізації ідеї національного університету на загальнонаціональному й регіональному рівнях.

Крім того, тільки університет як мобільна професійно-інтелектуальна структура здатний до процесу оновлення та швидкої зміни програм і напрямів навчання. У сучасному світі вже не виникає потреба у професійних конгломератах, і з виникненням нових професій потребує оновлення професійна складова сучасного працівника. Поява нових професій або переорієнтація тих, що вже існують, на нові умови діяльності потребують динамічного втручання держави в розроблення нової концепції підготовки національно-технічної, національно-гуманітарної еліти, здатної протидіяти кризовим явищам у суспільстві. Важливою складовою розвитку університетів також є потреба в забезпеченні підготовки фахівців, що зможуть забезпечити організацію в Україні виробництва, без розвитку якого країна приречена не просто “стояти на місці”, а взагалі відходити назад.

Метою роботи є дослідження напрямів державноуправлінських впливів на формування ідеї університету в Україні.

Актуальність теми дослідження зумовлена дискусійністю питання про те, якими повинні бути університети в сучасній Україні. Такі дослідники державноуправлінських процесів у вищій школі, як М. Скаржинський, В. Чекмарьов, С. Сироткіна, М. Беркович, наполягають, що кількість вищих навчальних закладів в Україні є надзвичайно великою, порівняно з іншими європейськими країнами. Разом із тим прибічники централізації вважають, що шляхом укрупнення університетів можна здійснювати якісний контроль грошових потоків, які проходять через вищу школу.

Ярослав Пелікан у своїй книзі “Ідея університету” зазначає, що в різних університетах, як і в міжнародних організаціях на зразок ЮНЕСКО, є чималий досвід втрати ілюзій щодо практики реалізації ідеалів університетської освіти. На думку Я. Пелікана, “майбутнє університетів усіх країн – тобто й майбутнє самих цих країн – значною мірою залежить від спроможності віднайти в XXI ст. такі структури, які б дали змогу повніше реалізувати ідеали університету” [4, с. 42].

Разом із тим автономія і свобода університету полягають в автономії та свободі

його суб'єктів (студентів, викладачів, кафедр, факультетів). З позицій державного управління, нас цікавлять не тільки академічна свобода й свобода творчості, а й свобода економічна (фінансова). Університет, як інструмент реалізації державної освітньої політики, є важливим компонентом створення загального інтелектуально-культурного потенціалу держави як у внутрішньому, так і в зовнішньому плані. Для України величезне значення має визначення і формування місця університетів у створенні потужної державно-національної видавничої галузі, яка є стратегічно важливою при формуванні державних позицій у вихованні, освіті, підвищенні загальнокультурного рівня громадян тощо.

Також не слід забувати, що саме держава повинна відстежувати взаємозв'язок та взаємозалежність досліджень і викладання та сприяти його організації як принципу державної освітньої політики в галузі професійної освіти. Безперечною складовою зростання професорсько-викладацького складу університетів є сприяння якісним науковим дослідженням, здійснюваним на сучасному рівні. Навпаки, бюрократичне гальмування розвитку наукової діяльності найчастіше спричиняє деградацію університетів. Сьогодні держава, проводячи акредитації, висуває до університету досить жорсткі умови щодо провадження наукових досліджень. Разом із тим існує протидія розвитку свободи наукових досліджень з боку університетської академічної "псевдоеліти", яка не зацікавлена у створенні конкурентного середовища в навчальних закладах. Доти, доки ці напрямки не будуть реалізовані, говорити про створення підґрунтя для інформаційного, наукового, методичного, культурного прориву в регіональному та загальнонаціональному масштабі в Україні не можна.

Університети в Україні протягом останнього десятиріччя отримали суттєвий організаційний та фінансовий розвиток. Щобільше, університети можна вважати тими інституціями на ринку послуг, в які можна вигідно інвестувати капітал як держави, так і приватних інвесторів. Реінвестиції в університетську освіту для більшості українців є проявом саме європейського менталітету нації. Саме таке багатоджерельне і багатоканальне фінансування дозволило не тільки зберегти університетську освіту, а й частково призупинити від'їзд вчених за кордон. Згадаймо, у 90-ті рр. XX ст. період заборгованості із заробітної плати працівникам ВНЗ України інколи перевищував один рік. Враховуючи, що працівники університетських установ потребують постійного відтворення знань та навичок найвищого ґатунку (а це – потреба в новій літературі, комп'ютерній техніці, постійному контакті з закордонними колегами), кризові явища на них позначаються найшвидше. Разом із тим можна стверджувати, що в 90-ті рр. саме приватні інвестиції допомогли зберегти в країні вищу освіту [1–3].

Деякі вчені (В. Корженко, В. Кремень) порівнюють університет із живим організмом, стан якого повинен відтворюватися щоденно. Можна припустити, що університету – як і людині, постійно потрібно поповнювати свої енергетичні ресурси, мати змогу знаходитися в середовищі, придатному для життя організму, й мати можливість відчувати свободу рухів. Саме така динамічність і складає характерну особливість університетського духу. Вона ґрунтується на високих темпах розвитку наукової та виробничої сфер, що автоматично зумовлює потребу стрімкої зміни базових знань, умінь та навичок. Провідною ланкою сучасного університету

є кафедра, керована вченим, який здатен організувати її колектив на постійне оновлення наукової та методичної освітньої бази. Роль керівника структурного підрозділу є своєрідним “людиноцентричним фактором” розвитку та існування університету, а колективи кафедр формують сам портрет університету ХХІ ст. Не випадково Болонська угода підкреслює ідею наявності наукових шкіл як визначальну щодо університету. Саме кількістю наукових творчих колективів визначається в сучасному світі реальний потенціал університетів. Потужність кафедри або ж університету визначається не кількістю штатних працівників сумісників, а кількістю та якістю науково-методичної продукції (підручники, методичні посібники, наукові статті, монографії, конференції, семінари), якістю підготовки бакалаврів та магістрів. В останніх університет повинен виховати вміння вирішувати нестандартні завдання високого ступеня складності. До того ж кожний університет у сучасних умовах розробляє власну освітню парадигму і вносить у свої наукові розробки та специфіку підготовки майбутніх спеціалістів власний (специфічний, першоджерельний) досвід, а випускників “озброює” зряддям, розробленим у знову ж таки власній творчій лабораторії. Також не можна забувати про умови макросередовища університету. Але теза про те, що в умовах сьогодення навчальний заклад повинен орієнтуватися як на глобальний, так і на національний ринок праці, не викликає заперечень.

Хосе Ортега-і-Гассет у своїй книзі “Місія університету” говорить: “... жодна інституція не зможе витворити добрих правил, поки твердо не визначить своєї місії, своєї ідеї” [1]. З цією тезою слід безперечно погодитися. У своїх наукових працях сучасні дослідники сфери державного управління освітою в Україні підкреслюють потребу розроблення нових навчальних планів, програм, спецкурсів, підручників. Щобільше, існує думка, що подібна робота з нагромадження досвіду, або його сенергетичне зростання, у майбутньому повинна дати свої плоди – тобто з усього, що зібрано педагогами, науковцями, державними службовцями, треба скласти так званий “курікулум”. Але “курікулум” не є концепцією розвитку освіти країни, щобільше, його не можна уявити як ідею розвитку національної або ж професійної освіти на рівні країни. Отже, на мозаїчне створення ідеї національної освіти годі й сподіватися.

Саме переконання є джерелом ідеї. Переконання виникають у певної нації, соціуму, кола людей у певну епоху – час. Скоріш за все, йдеться про покоління, які повинні випромінювати свій дух, свою ідею. В українській державноуправлінській практиці певною мірою спрацьовує ще реалізація “радянської ідеї” розвитку.

Але таке запізнення відбувається не тільки в Україні та країнах пострадянського середовища. Народження, формування, виховування (плекання), ствердження та реалізація ідеї освіти відбувається в кожній країні. Ідея освіти, як і дитина, повинна пройти певні кроки (Лев Толстой “Детство, отрочество, юність”). Кожен із цих кроків триває 5 – 10 років. Отже певна чужа (закордонна) ідея або потрапляє в Україну з запізненням, або ж на етапі певного “сурогату”. Виникає думка про те, що силкування української освіти західними експериментами – то є частина невдалого, або ж невдало прописаного, експерименту. Свідомість національна, у цьому разі, свідомість громадян (педагогів, учнів, батьків), свідомість соціуму в національному його розумінні, є експериментальним майданчиком. Порівнюючи запропоновану модель зовнішнього незалежного тестування в Україні з іншими

країнами, зазначимо, і ідеології впровадження І. Лікарчук, С. Раков підтвердять, що взято за зразок американську, а потім грузинську модель. Безумовно, дана конфігурація показує себе при впровадженні на український ґрунт досить досконало. Але суперечності виникають і, безумовно, виникатимуть з багатьох позицій. Наприклад, порівнювати впровадження зовнішнього незалежного тестування в Грузії (2 млн населення) та Україні (з населенням у 48 млн) не можна. Керованість моделі зовсім різна. Теза про те, що більш керованою є менша модель, повністю підтверджується. Щобільше, адекватність зусиль зі здійснення управління моделлю поза всяким порівнянням. У американців теж виникає проблема ресурсів, та в Україні вона є основною. Порівнювати інформаційні, фінансові ресурси України та США чи Китаю просто неможливо.

Л. Мельник, С. Ільяшенко, Н. Ільяшенко вважають, що такі процеси можуть призвести до деградації системи вищої освіти в Україні, що, у свою чергу, може призвести до хворобливих соціальних наслідків [2]. Але йдеться, перш за все, про те, що поки певні моделі в Україні народжуються (або ж дублюються), а до їхнього впровадження та повної реалізації повинно пройти 15 – 20 років, у США та Європі з'являться нові ідеї. У такому разі парадокс постійного відставання є беззаперечною проблемою. Щобільше, гомогенність європейських університетів, попри їхні різноманітні відмінності, залишається ознакою часу. На нашу думку, відмінності полягають не в інституціях та їхніх функціях і принципах роботи, а в своєрідності характеру університету. Під характером розуміється певна національна доктрина або ж менталітет. Разом із тим на формування ідеї університету впливають сучасні тенденції в університетських колах, і аж ніяк не ступінь реалізації тих чи інших тенденцій. Наприклад, англійський університет можна характеризувати такими рисами:

- консервативність у зовнішніх ознаках навчального закладу;
- багатство;
- спорт;
- культурність;
- професіоналізм;
- недержавний характер провідних університетів.

Але, продовжуючи тезу про різницю між університетами, можна підкреслити, що це, переважно, не так відмінності між університетами, як відмінності між країнами. І, наче розвиваючи цю думку, можна згадати про те, що в Англії також є й державні університетські заклади, просто англієць і поняття “державна” розуміє дещо інакше, ніж на континенті [1; 4–5].

Так чи інакше, перед українським дослідником постає питання: “У чому ж полягає особливість національної освіти та виховання і якою повинна бути ідея сучасного українського університету?”.

У 30-ті рр. ХХ ст. іспанець Ортега-і-Гассет висловлював побоювання, що університети не зможуть впоратися з завданням забезпечити всіх громадян університетською освітою, бо вони не є досить потужними, великими навчальними закладами. На його думку, “університет – це ніби привілей, який досить важко здобути і важко втримати”[1]. У сучасних умовах комбінація денної, заочної, вечірньої та дистанційної форм навчання дозволяє не враховувати даний ризик. Але і в Іспанії

першої половини ХХ ст., і в сучасній Україні розвиток університету – це проблема держави. Сучасний конституційний принцип доступності вищої освіти, задекларований і проголошений в Україні, не є догмою. Ми добре розуміємо, що не всі ті, хто міг би й мусив одержати вищу освіту, можуть реалізувати своє бажання.

У сучасних умовах суть університетської освіти визначають два напрямки:

- навчання інтелектуальних професій;
- наукові дослідження і підготовка майбутніх дослідників.

Крім професійного навчання (медики, фармацевти, адвокати, судді, нотаріуси, економісти, вчителі з природничих та гуманітарних предметів), саме університет повинен готувати державних службовців. Безумовно, не заперечуючи практику підготовки державних службовців у Національній академії державного управління при Президентові України та її регіональних інститутах (Харків, Львів, Одеса, Дніпропетровськ), слід зазначити, що провідні університети намагаються теж вирішувати питання забезпечення підготовки спеціалістів з “державного управління”. Позитивний досвід підготовки спеціалістів для державної влади та органів місцевого самоврядування мають Києво-Могилянська академія, Харківський національний економічний університет, Національний університет ім. Т. Г. Шевченка, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна.

У сучасній Україні університети повинні розвивати власне науку, організовувати і проводити дослідження, а також вчити пізнанню. Місія сучасного українського університету в ідеалі повинна збігатися з цим визначенням. Чи стоїть наука на першому місці в університеті? Безумовно, можна говорити, що, аби вийти на рівень університету, будь-який ВНЗ повинен саме “плекаги” науку. Без потужної наукової школи, без наявності умов для наукової роботи неможлива реалізація навчальної, методичної, видавничої та інших видів діяльності. Подібно тому, як університет в освітній піраміді стоїть над усіма навчальними, науковими, методичними, науково-дослідними інституціями, так само вчений є основою роботи університету [3].

Можна дійти висновків, що університет не слід розглядати як сукупність інструментальних засобів, які повинні забезпечити виробництво певних матеріальних цінностей. Цінності інтелектуальні, наукові, дослідницькі можуть і повинні сприяти оптимізації та розвитку виробничих потужностей у державі. Суспільне виробництво здатен опанувати випускник університету, для якого було створено умови професійного, інтелектуального, наукового, методичного зростання. Умови цього зростання повинні створити державно-управлінські впливи за напрямками:

- підсилення університетських автономій та свобод, що в Україні залишається на досить низькому рівні;
- розвитку академічної та фінансової свободи в умовах глобальної та національної фінансової кризи, який для університетів стає основною проблемою (особливо це стосується державних університетів і вищих навчальних закладів комунальної форми власності);
- державного сприяння ідеї університету як основного інструменту впровадження державної освітньої реформи, що потребує опрацювання відповідної системи механізмів;
- активізації бібліотечної та видавничої справи в університетах, що є важливою

складовою ідеології та національно-культурного відродження України;

– організації взаємозв'язку та взаємозалежності досліджень і викладання як принципу державної освітньої політики в галузі професійної освіти.

Напрямами подальших досліджень можуть стати питання ідеї університету та його місці з позиції як інституції, так і корпоративної структури. Відповідно потребує уточнення термін “концепція університету”.

Література:

1. Ідея університету : антологія / упоряд. : М. Зубрицька, Н. Балалик, З. Рибчинська ; відп. ред. М. Зубрицька. – Львів : Літопис, 2002. – 304 с.

2. Мельник Л. Г. *Vivat Alma Mater*, или Хроника палаточной революции в Сумах-2004 / Л. Г. Мельник, С. Н. Ильяшенко, Н. С. Ильяшенко. – Сумы : ИТД “Унив. кн.”, 2006. – 399 с.

3. Медведєв І. А. Реалізація ідеї університету: державно-управлінський аспект / І. А. Медведєв // Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (17 – 18 березня 2009 р., м. Суми) / Сум. ОІППО. – Суми : РВВ СОІППО, 2009. – С. 81–82.

4. *Pelikan Yaroslav*. The Idea of the University. A Reexamination // Yale University Press. – 1992.

5. *Readings Bill*. The University in Ruins. – Cambridge ; Massachusetts : Harvard University Press, 1996.

6. *Ross D*. Platos theori of ideas. – Oxford, 1951.

Надійшла до редколегії 20.01.2010 р.